

УДК 376-056.24:37.013.42

DOI 10.31865/2077-1827.2(110)2026.361725

PROFESSIONAL ACTIVITY OF A SPECIAL EDUCATION SPECIALIST IN THE FORMATION OF SOCIAL AND EVERYDAY LIFE COMPETENCE OF PERSONS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Олена Мамічева

доктор психологічних наук, професор,
E-mail: lena_sk_74@ukr.net
ORCID 0000-0001-5299-7939
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Olena Mamicheva

D.Sc. of Psychological, Professor,
E-mail: lena_sk_74@ukr.net
ORCID 0000-0001-5299-7939
SHEI «Donbas State Pedagogical University», Ukraine

Марина Омельченко

доктор психологічних наук, професор,
E-mail: neckaa87@gmail.com
ORCID 0000-0001-8292-1791
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Maryna Omelchenko

D.Sc. of Psychological, Professor,
E-mail: neckaa87@gmail.com
ORCID 0000-0001-8292-1791
SHEI «Donbas State Pedagogical University», Ukraine

ABSTRACT

The article substantiates the professional activity of a special education specialist in the formation of social and everyday life competence of persons with special educational needs. The relevance of the topic is determined by the current transformation of special and inclusive education in Ukraine, the growing demand for practice-oriented support, and the need to prepare persons with special educational needs for everyday social participation. Social and everyday life competence is interpreted as an integrative personal formation that includes knowledge about the social and household environment, practical skills of self-care and safe behavior, communicative experience, motivation for feasible independence, and the ability to transfer acquired skills to real-life situations. The paper identifies the main components of this competence: cognitive, operational and activity-based, communicative and social, and motivational and value-based. Particular attention is paid to the psychological and pedagogical dimensions of the specialist's professional activity. The article characterizes diagnostic, design, organizational and methodological, correctional and developmental, consultative, and reflective functions of the special education specialist. It is emphasized that the effectiveness of social and everyday life orientation depends not only on the use of special methods but also on the teacher's psychological readiness, empathy, reflection, emotional stability, and

ability to individualize the educational process. The methodological basis of competence formation includes competence-based, activity-based, personality-oriented, environmental, and interdisciplinary approaches. The article outlines effective methods such as step-by-step instruction, modeling life situations, role-playing, visual algorithms, social stories, practical exercises, and cooperation with families. The conclusion emphasizes the need to integrate psychological knowledge and special teaching methods in the professional training of master's students in special education.

Key words: *special education specialist, social and everyday life competence, persons with special educational needs, social and everyday life orientation, professional activity, psychological readiness, inclusive education.*

Актуальність теми. Сучасна спеціальна та інклюзивна освіта в Україні функціонує в умовах підвищених соціальних очікувань, воєнних викликів, трансформації освітнього середовища та зростання потреби у практико орієнтованій підготовці осіб з особливими освітніми потребами. Одним із провідних результатів такої підготовки є сформованість соціально-побутової компетентності, що забезпечує здатність особи орієнтуватися у повсякденних життєвих ситуаціях, виконувати доступні побутові дії, взаємодіяти з іншими людьми, користуватися послугами соціального середовища та поступово розширювати власну життєву самостійність. У цьому контексті професійна діяльність фахівця спеціальної освіти не обмежується передаванням знань або відпрацюванням окремих навичок, а передбачає комплексну психолого-педагогічну підтримку розвитку особистості.

Актуальність проблеми посилюється тим, що соціально-побутове орієнтування належить до важливих напрямів корекційно-розвиткової роботи. В освітній практиці воно спрямоване на формування життєво необхідних умінь: самообслуговування, організації особистого простору, дотримання правил безпеки, користування побутовими предметами, участі у соціальній комунікації та виконання доступних ролей у сім'ї, освітньому закладі й громаді. Інститут модернізації змісту освіти подає програми з корекційно-розвиткової роботи «Соціально-побутове орієнтування» для спеціальних закладів освіти, що підтверджує нормативно-методичну значущість цього напрямку (Міненко, 2020; Остапенко & Тарновська, 2020).

Разом із тим ефективність формування соціально-побутової компетентності залежить від професійної компетентності самого фахівця спеціальної освіти: його психологічної готовності до взаємодії з особами з ООП, вміння індивідуалізувати навчання, застосовувати спеціальні методики, організовувати корекційно-розвитковий простір, співпрацювати з батьками та командою психолого-педагогічного супроводу. Тому обрана тема поєднує зміст двох взаємопов'язаних площин: спеціальної методики соціально-побутового орієнтування та психології педагогічної діяльності фахівця галузі спеціальної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади сучасної інклюзивної освіти в Україні розкрито у працях В. Бондаря, І. Демченко, В. Засенко, А. Колупаєвої, О. Мартинчук, С. Міронової, Л. Прохоренко, Н. Софій, О. Таранченко та інших, які акцентують увагу на необхідності створення освітнього середовища, здатного відповідати

різноманітним потребам здобувачів освіти, а також на ролі педагогічних технологій і командної взаємодії у забезпеченні реальної участі дитини в освітньому процесі (Колупаєва & Таранченко, 2023). У контексті спеціальної освіти важливими є положення В. Гладуша про інноваційну діяльність, фахові компетентності та здатність спеціаліста розробляти й упроваджувати корекційно-розвиткові технології відповідно до індивідуальних потреб осіб з ООП (Гладуш, 2022).

Питання готовності педагогів до роботи з дітьми з ООП в умовах війни та повоєнного часу розглянуто в навчально-методичному посібнику Н. Квітки та співавторів. Дослідники виокремлюють мотиваційний, освітній, психологічний, творчий і практичний компоненти готовності, що безпосередньо співвідноситься зі змістом професійної діяльності фахівця спеціальної освіти (Квітка et al., 2025). Г. Коссова-Сіліна підкреслює значення розвитку інклюзивної компетентності педагогів в умовах воєнного стану, безпечного освітнього середовища та науково-методичного супроводу професійного розвитку (Коссова-Сіліна, 2024).

Методичний аспект формування життєвих і соціально-побутових умінь простежується у працях О. Чеботарьової, яка обґрунтовує компетентнісний підхід до навчання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, наголошуючи на практичній спрямованості змісту освіти та значущості трудової, побутової й соціальної підготовки (Чеботарьова, 2025). Водночас на міжнародному рівні ідея інклюзивної освіти пов'язується з наданням усім дітям реальних можливостей навчатися, розвиватися й набувати навичок, необхідних для повноцінної участі в житті суспільства (UNICEF, 2024).

Незважаючи на значну кількість досліджень щодо інклюзивного навчання, професійної компетентності педагогів і корекційно-розвиткової роботи, недостатньо систематизованим залишається питання цілісного розгляду професійної діяльності фахівця спеціальної освіти саме у формуванні соціально-побутової компетентності осіб з ООП. Потребує уточнення інтеграція психологічного, методичного й організаційного компонентів цієї діяльності.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні змісту, структури та умов професійної діяльності фахівця спеціальної освіти у формуванні соціально-побутової компетентності осіб з особливими освітніми потребами.

Відповідно до мети визначено такі завдання: уточнити сутність поняття «соціально-побутова компетентність осіб з ООП»; охарактеризувати професійні функції фахівця спеціальної освіти в цьому процесі; розкрити психологічні чинники результативної педагогічної взаємодії; визначити методичні підходи, форми й умови формування соціально-побутових умінь; окреслити перспективи подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціально-побутову компетентність осіб з ООП доцільно розглядати як інтегративну характеристику особистості, що охоплює знання про побутове й соціальне середовище, практичні вміння виконувати життєво необхідні дії, здатність застосовувати ці вміння у типових і змінених ситуаціях, а також мотивацію до посиленої самостійності та соціальної участі. Її зміст не зводиться до механічного засвоєння правил поведінки або побутових операцій. Йдеться про поступове формування досвіду

життєдіяльності, що має для здобувача освіти особистісний сенс і переноситься в реальні умови життя.

У структурі соціально-побутової компетентності можна виокремити чотири взаємопов'язані компоненти. Когнітивний компонент передбачає знання про предмети побуту, правила користування ними, соціальні норми, алгоритми безпечної поведінки, особливості комунікації у типових життєвих ситуаціях. Операційно-діяльнісний компонент охоплює конкретні практичні дії: самообслуговування, догляд за одягом і робочим місцем, приготування простих страв, користування грошима, транспортом, засобами зв'язку, звернення по допомогу. Комунікативно-соціальний компонент виявляється у здатності взаємодіяти з іншими людьми, дотримуватися соціальних ролей, домовлятися, просити, відмовляти, відповідати на звернення. Мотиваційно-ціннісний компонент пов'язаний із позитивним ставленням до власної активності, вірою у посиленість дії, готовністю діяти самостійно або з необхідною підтримкою.

Професійна діяльність фахівця спеціальної освіти у формуванні зазначеної компетентності має кілька функціональних вимірів. Діагностико-аналітичний вимір передбачає вивчення актуального рівня розвитку особи з ООП, її сильних сторін, труднощів, попереднього досвіду, сімейного контексту та освітніх потреб. Проектувальний вимір пов'язаний із добором цілей, очікуваних результатів, послідовності формування навичок, адаптації змісту та визначення рівня підтримки. Організаційно-методичний вимір охоплює планування занять із соціально-побутового орієнтування, створення навчальних ситуацій, використання наочності, інструкцій, алгоритмів, практичних вправ, рольових ігор, тренінгових елементів. Корекційно-розвитковий вимір спрямований на розвиток не лише побутових дій, а й уваги, пам'яті, мовлення, емоційної регуляції, довільності, просторових уявлень, моторики, тобто психічних функцій, які забезпечують виконання соціально-побутових завдань.

Особливої уваги потребує психологічний компонент професійної діяльності. Фахівець спеціальної освіти працює з дітьми, підлітками або дорослими, які можуть мати різні порушення розвитку, різний темп засвоєння матеріалу, труднощі комунікації, емоційної саморегуляції, сенсорної інтеграції, просторової орієнтації. Тому, педагогічна взаємодія має бути безпечною, передбачуваною, підтримувальною та водночас розвивальною. Психологічна готовність фахівця виявляється у здатності приймати індивідуальність здобувача освіти, бачити потенціал розвитку, будувати навчання без стигматизації, дозувати допомогу та поступово передавати частину відповідальності самій особі.

Важливими професійно значущими якостями фахівця є емпатійність, педагогічна спостережливість, рефлексивність, толерантність до повільного темпу просування, емоційна стійкість і здатність до саморегуляції. Емпатія допомагає зрозуміти стан здобувача освіти, але має поєднуватися з професійними межами, інакше вона може перетворитися на джерело емоційного виснаження. Рефлексивність дає змогу аналізувати результативність застосованих методів, змінювати педагогічну стратегію, бачити не лише труднощі здобувача, а й власні професійні дії як чинник успіху або неуспіху. Саме тому психологія педагогічної діяльності є необхідною складовою підготовки фахівця спеціальної освіти.

Методично формування соціально-побутової компетентності має

спиратися на компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований, середовищний та міждисциплінарний підходи. Компетентнісний підхід орієнтує педагога на практичний результат: не лише знати правило, а вміти діяти у життєвій ситуації. Діяльнісний підхід передбачає навчання через виконання реальних або максимально наближених до реальності дій. Особистісно орієнтований підхід вимагає врахування віку, нозології, рівня розвитку, інтересів, сімейних умов, культурного контексту та індивідуального темпу просування. Середовищний підхід акцентує на тому, що соціально-побутові навички мають формуватися не лише у кабінеті, а й у природних умовах: класі, їдальні, майстерні, магазині, громадському просторі, домашньому середовищі. Міждисциплінарний підхід забезпечує узгодження дій вчителя-дефектолога, логопеда, практичного психолога, соціального педагога, асистента вчителя, батьків та інших учасників команди супроводу.

Ефективними методами роботи є поетапне навчання дії, моделювання життєвих ситуацій, рольові ігри, соціальні історії, візуальні розклади, алгоритмічні картки, практичні вправи, повторення в різних умовах, позитивне підкріплення, спільне виконання дії з поступовим зменшенням допомоги. Наприклад, формування вміння здійснювати покупку може включати ознайомлення з грошовими одиницями, розпізнавання товарів, складання списку, моделювання діалогу з продавцем, тренування вибору потрібного товару, навчання безпечної поведінки у магазині та поступовий вихід у реальне середовище. Таке навчання має бути системним, багаторазовим і функціональним.

Важливим принципом є поступовість і варіативність допомоги. На початковому етапі фахівець може використовувати повну фізичну, візуальну або вербальну підтримку; надалі допомога зменшується, замінюється підказкою, нагадуванням або самоконтролем за алгоритмом. При цьому слід уникати двох крайнощів: надмірної опіки, яка блокує самостійність, і завищених вимог, які формують тривожність та відмову від діяльності. Результативною є така організація навчання, за якої здобувач освіти має можливість пережити успіх, зрозуміти практичну цінність дії та застосувати її в різних життєвих ситуаціях.

З позиції психології педагогічної діяльності важливою є і професійна життєстійкість самого фахівця. Робота з особами з ООП часто потребує тривалого очікування результату, емоційної включеності, взаємодії з травматичним досвідом родин, адаптації до нестабільних умов навчання. Тому, професійна компетентність має включати навички саморегуляції, профілактики емоційного виснаження, командної взаємопідтримки, аналізу складних випадків, супервізійної культури. Без психологічної стійкості педагога навіть методично правильно побудована робота може втрачати ефективність.

Отже, професійна діяльність фахівця спеціальної освіти у формуванні соціально-побутової компетентності є інтегрованою системою, у якій поєднуються діагностика, планування, спеціальна методика, психологічна підтримка, корекційно-розвиткова робота, організація середовища, командна взаємодія та рефлексія власної професійної практики. Такий підхід дає змогу розглядати соціально-побутове орієнтування не як вузький навчальний предмет, а як практичну технологію підготовки особи з ООП до максимально можливої життєвої участі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У статті обґрунтовано, що соціально-побутова компетентність осіб з особливими освітніми потребами є важливим результатом спеціальної та інклюзивної освіти, оскільки забезпечує практичну готовність до повсякденного життя, соціальної взаємодії та посиленої самостійності. Вона має інтегративну структуру, що охоплює когнітивний, операційно-діяльнісний, комунікативно-соціальний і мотиваційно-ціннісний компоненти.

Професійна діяльність фахівця спеціальної освіти у цьому процесі є багатомірною: вона включає діагностико-аналітичну, проєктувальну, організаційно-методичну, корекційно-розвиткову, консультативну та рефлексивну функції. Її результативність визначається не лише володінням спеціальними методиками соціально-побутового орієнтування, а й психологічною готовністю педагога до підтримувальної взаємодії з особами з ООП.

До основних умов ефективності належать індивідуалізація змісту навчання, практична спрямованість занять, використання реальних життєвих ситуацій, поетапне формування дій, створення доступного освітнього середовища, співпраця з родиною та міждисциплінарною командою, а також розвиток професійної рефлексії і життєстійкості фахівця. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні діагностичних критеріїв сформованості соціально-побутової компетентності для різних категорій осіб з ООП, створенні методичних кейсів для магістерської підготовки фахівців спеціальної освіти та вивченні ефективності цифрових і середовищних технологій соціально-побутового орієнтування.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Гладуш, В. А. (2022). Інноваційна діяльність у сфері спеціальної освіти: тренди, виклики, успіхи. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731240/>

Квітка, Н. О., Трикоз, С. В., Блеч, Г. О., Гладченко, І. В., Жук, Т. Я. (2025). Готовність педагогів до роботи з дітьми з ООП в умовах війни та повоєнний час: навчально-методичний посібник. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747657/>

Колупасва, А. А., & Таранченко, О. М. (2023). Інклюзія: покроково для педагогів: навчально-методичний посібник. Київ. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739317/>

Коссова-Сіліна, Г. О. (2024). Інклюзивне навчання в ЗП(ПТ)О в умовах воєнного стану: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740470/>

Міненко, А. В. (2020). Програма з корекційно-розвиткової роботи «Соціально-побутове орієнтування» (варіативний модуль «Подорож у життя») для 5–10 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Київ: ІМЗО. URL: <https://imzo.gov.ua/korektsiyi-programi/korektsiyi-rozvitkovi-zanyattya-dlya-rozumovo-vidstalih-ditey/>

Остапенко, Л. І., & Тарновська, Л. І. (2020). Програма з корекційно-розвиткової роботи «Соціально-побутове орієнтування» для 5–10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальними

порушеннями. Київ: ІМЗО. URL: <https://imzo.gov.ua/korektsiyni-programi/korektsiyno-rozvitkovi-zanyattya-dlya-rozumovo-vidstalih-ditey/>

Чеботарьова, О. В. (2025). Теорія та практика трудового навчання учнів з інтелектуальними порушеннями: монографія. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747064/>

UNICEF. (2024). Inclusive education. URL: <https://www.unicef.org/education/inclusive-education>

REFERENCES

Hladush, V. A. (2022). Innovatsiina diialnist u sferi spetsialnoi osvity: trendy, vyklyky, uspihky [Innovative activity in the field of special education: trends, challenges, successes]. Kyiv: Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731240/> [in Ukrainian].

Kossova-Silina, H. O. (2024). Inkliuzyvne navchannia v ZP(PT)O v umovakh voiennoho stanu [Inclusive education in vocational education institutions under martial law]. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO» NAPN Ukrainy. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740470/> [in Ukrainian].

Kolupaieva, A. A., & Taranchenko, O. M. (2023). Inkliuziia: pokrokovо dlia pedahohiv [Inclusion: step by step for teachers]. Kyiv. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739317/> [in Ukrainian].

Kvitka, N. O., Trykoz, S. V., Blech, H. O., Hladchenko, I. V., & Zhuk, T. Ya. (2025). Hotovnist pedahohiv do roboty z ditmy z OOP v umovakh viiny ta povoiennyi chas [Teachers' readiness to work with children with special educational needs during war and post-war period]. Kyiv: Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747657/> [in Ukrainian].

Minenko, A. V. (2020). Prohrama z korektsiino-rozvytkovoi roboty «Sotsialno-pobutove oriientuvannia» (variatyvnyi modul «Podorozh u zhyttia») dlia 5–10 klasiv spetsialnykh zakladiv zahalnoi serednoi osvity dlia ditei iz porushenniamy intelektualnoho rozvytku [Correctional and developmental programme “Social and everyday life orientation” for grades 5–10]. Kyiv: ІМЗО. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/korektsiyni-programi/korektsiyno-rozvitkovi-zanyattya-dlya-rozumovo-vidstalih-ditey/> [in Ukrainian].

Ostapenko, L. I., & Tarnovska, L. I. (2020). Prohrama z korektsiino-rozvytkovoi roboty «Sotsialno-pobutove oriientuvannia» dlia 5–10 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlia ditei z intelektualnymy porushenniamy [Correctional and developmental programme “Social and everyday life orientation” for grades 5–10]. Kyiv: ІМЗО. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/korektsiyni-programi/korektsiyno-rozvitkovi-zanyattya-dlya-rozumovo-vidstalih-ditey/> [in Ukrainian].

Chebotarova, O. V. (2025). Teoriia ta praktyka trudovoho navchannia uchniv z intelektualnymy porushenniamy [Theory and practice of labour training for students with intellectual disabilities]. Kyiv: Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747064/> [in Ukrainian].

UNICEF. (2024). Inclusive education. Retrieved from <https://www.unicef.org/education/inclusive-education> [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті теоретично обґрунтовано особливості професійної діяльності фахівця спеціальної освіти у формуванні соціально-побутової компетентності осіб з особливими освітніми потребами. Актуальність проблеми зумовлена трансформацією спеціальної та інклюзивної освіти в Україні, потребою у практико орієнтованій підтримці здобувачів освіти з ООП та необхідністю підготовки їх до повсякденного життя і соціальної участі. Соціально-побутову компетентність визначено як інтегративне утворення, що охоплює знання про соціальне й побутове середовище, практичні вміння самообслуговування, безпечної поведінки, комунікації, мотивацію до посильної самостійності та здатність переносити набуті навички у реальні життєві ситуації. Виокремлено когнітивний, операційно-діяльнісний, комунікативно-соціальний і мотиваційно-ціннісний компоненти зазначеної компетентності. Розкрито діагностико-аналітичну, проєктувальну, організаційно-методичну, корекційно-розвиткову, консультативну та рефлексивну функції фахівця спеціальної освіти. Підкреслено, що результативність соціально-побутового орієнтування залежить не лише від володіння спеціальними методиками, а й від психологічної готовності педагога, його емпатійності, рефлексивності, емоційної стійкості та здатності до індивідуалізації освітнього процесу. Методологічною основою формування соціально-побутової компетентності визначено компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований, середовищний і міждисциплінарний підходи. Окреслено ефективні методи роботи: поетапне навчання дії, моделювання життєвих ситуацій, рольові ігри, візуальні алгоритми, соціальні історії, практичні вправи та співпрацю з родиною.

Ключові слова: фахівець спеціальної освіти, соціально-побутова компетентність, особи з особливими освітніми потребами, соціально-побутове орієнтування, професійна діяльність, психологічна готовність, інклюзивна освіта.

Дата надходження статті до видання: 27.04.2026 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.05.2026 р.

Дата публікації: 29.05.2026 р.